

որբման ազնատական գերդաստանի կազմը բազմապես էր այնպիսի անհատներից, որոնք իրենց ազգակցական կապը դուրս էին բերում մե ճանաչումը բացառապես արական սեռի այն անձերի շխլաւորութեամբ, որոնք գոյաբեւէ էին մի pater familias/ց՝ մի տանուտէրից կամ նահապետից:

Հայրական իշխանութիւնը կարող էր վերջանալ ծնողի մահուամբ, սակայն ազնատական կապը, իբրեւ քաղաքացիական ազգակցութեան միութիւն, այնպիսի մի իրաւարանական իշխանութիւն էր, որ տակաւին շարունակում էր երկար ժամանակ պահպանել Հայրական իշխանութեան հետքերը, նոյն իսկ այդ իշխանութեան իսպառ դադարման դէպքում:

Արդ աւելորդ ենք համարում խօսել այստեղ այսպէս անուանած խիւրդ-խիւրդ (cognatio) սկզբունքի մասին, այսինքն արեւնայեցական ազգակցութեան, որ գոյանում է հօր եւ մօր զուգակցութիւնից առաջացած բոլոր ծնունդների դեմով: Այդ սկզբունքը զարգացել էր հռոմէական իրաւունքի պատմութեան վերջին շրջաններում եւ անցել է ժամանակակից բոլոր քաղաքականութեան ազգութիւններին: Աւելորդ ենք համարում խօսել, որովհետեւ Միխիթար Գօշը ազգակցութեան մէջ ժառանգական հարցում կոպտատական սկզբունքը չի ընդունում:

Դառնալով Հայոց Դատաստանագրքին, կը նկատենք, որ Միխիթար Գօշը ճանաչում է ժառանգութիւնը ըստ ազնատական սկզբունքի եւ այն էլ շնչին բացառութեամբ լոկ առնական գծով: «Այլ զի սերմն ոչ է հօրն՝ ոչ ժառանգէ, (II, 94. ԿԲ.) կամ «Այլ զինի մահու, եթէ ինքն ոչ հաստատեաց, ապակաւքն ի տոհմէ եւ ոչ հեռաւորքն ժառանգեն (II, 94. ԳԵ.) Մի այլ տեղ. «Հեռաւոր ընտանեց ոչ հրամայէ, եւ զցեղ հօրն առնէ ժառանգ եւ ոչ մօրն» (II, 94. ԿԲ.): Նոյն իսկ մեռնողի գասեր որդին զրուած է ժառանգութիւնից, «զի իւր սերմն զուստն է եւ ոչ որդի գասերն» (II, 94. ԿԲ.):

(Ըրբանախիւի)

Ն. ՍԱՄՈՒԷԼԵԱՆ

ԳՐ. ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԳՐԻՄԵԺՈՅ ՆՈՐ ՀԵՌԵԶ-ԺԱՅ ՄԷՆՏՏԱՆԵՆ ՀՐԻՑ ՄՈՏՏԵՆՈՒՐՆԵՆ ՄԷ. 2

Աստուծան Մեծ. Հարց Դիւանապետն Գեր. Հ. Խասակ Վ. Մրապեան, Ուսումնասիրիչ պատուական աշխատակիցներէն մին իւր զետեղած յօդուածներով, հաճած է հաղորդել մեզ Մագիստրոսի գրուածոց նորագիւտ Օրինակի մը մասին յարգի տեղեկութիւններ, որոնք նշանակալից կրնան նկատուիլ մասնաւորապէս Մագիստրոսի թղթոց ուսումնասիրութեան համար: Վասն զի Մագիստրոսի գրուածոց հաւաքածոյն թէեւ ցանցաւ չի տեսնուիր Մատենադարաններու մէջ, բայց ամէն օրինակ ունի ընդհանրապէս քովադաւանութեան կողմանէ կարեւոր տարբերութիւններ, որոնք արժանի են ուշադրութեան, այնու մասնաւոր, որ ցայսօր շատ քիչ օրինակ ծանօթ է մանր նկարագրութեամբ: Առաջին անգամ խօսած է մանրամասնութեամբ Մագիստրոսի թղթոց վրայ V. Langlois-ն առթիւ Մոսկուայի Հազ. Ճեմարանի (Հմնիւն) Չեռագրին, իսկ վերջէ Հ. Գր. Գալմիկեարեան Միւնխէնի արք. Մատենադարանի Թ. 4 գրչագիրն նկարագրելու ժամանակ եւ հուսկ յետոյ Հ. Տաշեան մեր Թ. 27 Ճեռագրի առթիւ (հմտ. Ցոսցակ, էջ 147—161): Երբք գրչագիրներս ալ ունին իրարմէ կարեւոր տարբերութիւններս մասնաւորութիւն եւ կարգի կողմանէ, որոնք պատկեն կարեւի է տեսնել Հ. Տաշեանի քով: Աստուծան Հարց Չեռագիրն յէականս կը միտքանի Langloisի կամ Հազ. Ճեմարանի օրինակին հետ: Տարբերութիւնը Թ. 7 թղթէն կը սկսի. ուր նամակներու կարգն այլազգ ունի, ինչպէս համեմատութենէն կարելի է տեսնել: Եւրբ.:

Չեռագրին նկարագրութիւնն է ըստ Հ. Մրապեանի հետեւեալը:

ՄԵԾՈՒՐԹԻՒՆՆ 15X20 սնդ.: — ԹՈՒՂԹԸ 137: — ԳՐՈՒԹԻՒՆ 10X5, մասամբ իւրեք երկսին: — ԿԸՉՊՐ խաւաքտո կաշեպատ: — ԳՐՈՒՆ նորագիր: — ՆԻՒԹՐԹ թուղթ: — ԼՈՒԽԱՆԵՑԱՆԴՐԹՐԸ սակա: — ՕՄՄՄԱՆԿ, ԳՐԻՉ եւ ՏԵՂԻ գրութեան անձանթ ԹԵՆՏՄԱՆՄԱՆԵՆ ուղակեւորվը: Անտ. Հարց Մատենադարանն մտած է ուրիշ 18 հատոր գրչագրաց հետ 1908ին եւ այժմ կը կրէ թուահամար ՄԶԳ.:

Մատենան է Հաւաքածոյ, ուր կը գտնուին.

Ա. 1. Նորին (Գրիգորի Նազեանդադոյ) ի Ժուլի-ն, որ կը սկսի այսպէս. — Ան Սոջանն... Ու նախութիւն ունայնութեանց:

2. Նորին (Գրիգ. Նազ.) առ հայրն իւր լեւալ եւ զգացեալ վասն հարուածոյ կարկաթ. -- Ընդէր լուծանէք զկարգ գովելի:

3. Առ հայրն իւր լեւալ եւ զգացեալ յապագո հարուածոյ կարկաթ. Նորին (Գրիգ. Նազ.) յապագո աղքատութեան. — Արք եղբարք եւ Աղքատակիցք:

4. Նորին (Գրիգ. Նազ.) ի Նիգրիտառու Եղբար կապոն եւ վկայ, յանգառանէ եկեալ յետ միոյ առուր

է Հմտ. ի միջի այլոց ծածկանուամբ յօդուածներս՝ Էջ մը Կիլիկիանս պատմութիւնէն. Հանդես 1905, էջ 107. եւ նորս գոյն յուսադանութիւններ Արգաւր դպրի վրայ. ամդ. 1907, էջ 322, որոնք իր գրչէն են: 8 Յուլիս հայերէն Չեռագրաց արք. Մատ. ի Միւնխէն. էջ 11—13:

«Memoire sur la vie et les écrits du prince Grégoire Magistros. Paris 1869, 8° pp. 60.

յիշատակի նորին, — փոքր ինչ եւ կիպրեանոս զերծաներ ի մէջէ:

5. Դերբողեան ի վերափոխումն Ամնորհնեալ Աստուածածնին ասացաւ ի Դերբուէ ծնալաց խոստմամբ նմին ընծայել ծաւայէ: — Պարտական գտաիմ կուսական առաքար տօնի ընծայել զպտուղ բանի:

6. Գլուխը շորեցտասանը, զոր գրեաց Երանելին Ղենուգիտոս Հայրապետ Հռոմայ առ Փարիսոս Արքեպիսկոպոս Կոստանդինու պոլսոյ, զոր ընկաւ Տիեզերական Ս. Ժողովն Քաղկեդոնի Ուժ Տայրապետը: — Բանն մարմին եղեւ եւ տաղաւարեաց ի մեջ:

7. Դերբուի Եպիսկոպոսի կիւլիկեղւոյ Տարսնի խորհրդածութիւն վասն ուղղափառ հաւատոյ Եկեղեցւոյ, ի Ս. Երրորդութիւն եւ Տնօրնութիւնն Քրիստոսի Աստուծոյ մեջոյ: — Հաւատամբ իմացականիս գիտութեամբ:

8. Կոյ նաեւ ճառ մը՝ պահաս սկզբէն՝ Բրիտոսոսի երկու բնութեանց վերայ:

Բ. Ասոնց կը յաջորդէն Մաղիտարոսի նաւանկերը, որոնց խորագիրն կը Նշանակէր ըստ կարգի:

1. Պատասխանի թղթոյն կաթաղիկոսին Ասորոց ի ժամանակին յորժամ էր գուշք ի վասպուրական եւ ի Տրսոն: Չգին բառաւորն զՄանինացիսն եւ ի Թոնս գլխաց մնացեալսն նոցա կործանեալ աղգն, չըման առ կաթողիկոսն Ասորոց ի քաղաքն Ամփո, զի Թերեւս խաբէութեամբ հաւանեցուցին զնա, որ նորա գրեալ Թուղթ ի Գրիգոր Մագիտարոսն յԱրշակունիս:

2. Պատասխանի թղթոյն Թուղթեաց մնացելոցն ի նորոց Մանինեցոց Թուղթակեցեացն, որ եկեալ էին առ կաթողիկոսն Ասորոց եւ կամէին խաբել զնա: 3. Բան իմաստասիրական զոր ասացեալ է մեծի Փիլիսոփային Գրիգորի Մագիտարոսի Պաշտառուն: Կ յիւր անուն:

4. Առ Հոգեւոր Տէրն Պետրոս Հայոց կաթողիկոսին ի ժամանակին, յորում ի կապանաց իւրոց վերստին յաջորդեաց յաթոռ իւր խորեալ ի Գրիգորէ զոր Սրբոյն Եփրեմ հաւատացն, զոր ընթերնոյր մինչ ի բանտին եր:

5. Առ որդին Աշտի պատասխանի, մինչ զհրէն իւր գրէր բանս կեղերական:

6. Առ Արեհնմ Ամիրայն վասն հաւատոց Գրիգորոյ որդւոյ Վասակայ ասացեալ:

7. Պատասխանի թղթոյ ուսմն կրօնաւորի, զոր գրեալ է յաղագս վախճանելոյ ուսմն ազգականաց իւրոց: Որ բաղում էրստանալ վերստացեալ էր զնա, եւ զինի այնորիկ պաշարախոսութիւն եւ փորձութիւն ի նման եղեալ անտես արարեալ: զինի մահաւան այսպիսի գրեաց պատասխանի:

8. Առ աշակերտս իւր Բարսեղ եւ Եղիսէ յաղագս ինքնոյ գրոցն Արիստոտէի:

9. Յաղագս նաւնց բան կատարանա առ Եփրեմ Եպիսկոպոս Բնայ:

10. Առ կաղ վարդապետն զոր ի տօն Աստուածայայտնութեան կայեալ զնա:

11. Առ իշխանն Մամիկոնեան զոր խղիւղէր իմաստասիրել յաղագս ձկանց, եւ առաքէր նմա կարմրախոյս:

12. Առ Նոյն Մամիկոնեան սակս ծաւոյն զոր խղիւղէր ի պետս սեղանոյ:

13. Առ Նոյն Մամիկոնեան:

14. Առ Նոյն Մամիկոնեան զոր կոչեալ ի տօնի նաւականաց Եկեղեցւոյն:

15. Պատասխանի թղթոյն Տեառն Բովանդիս Սիւնաց Արքեպիսկոպոսի յաղագս Վահրամայ Հորեղաբոր իւրոյ կատարման մարտիրոսութեամբ:

16. Պատասխանի Կաթողիկոսի յաղագս Գաղկոյ որ ասեր թէ խորհն կորուսանել զքեզ:

17. Պատասխանի Տեառն Պետրոսի Հայոց Կաթողիկոսի սակս որտեջոյ զորոյն Աշտի մինչ կինն վաղճանեցաւ:

18. Առ Տէր Պետրոս, ի ժամանակի խաւան յառնելոյ ի քաղաքին ի վերայ նորա, բան միսթարական, եւ հայրաւմն Անանիայի զբոց Հիւրակալեւոյն, զոր մեծ քննութեան անուանեն:

19. Պատասխանի Սրբազան Եղբարքն Ս. Ռւստին Սանահնին, որ գրեալ էին Թուղթ աւհնութեան ի Միթղեցեան եւ մեղադրական սակս ոչ գրելոյ Թուղթ առ նոսա:

20. Պատասխանի Աւաջնորդի Ս. Ռւստին Մարմաշենոյ Լիաթենեակ:

21. Պատասխանի Սարգսի վարդապետին, եւ որքս ի վերայ Արամեան նահանգի:

22. Պատասխանի Տեառն Պետրոսի Հայոց Կաթողիկոսի, ի ժամանակի քանդի խղիւղեաց յաշակեացոց ի բոց զոմանս զԲախին եւ զԵղիսէ:

23. Պատասխանի թղթոյն Արեհնմի Ամիրայն, զոր խղիւղեաց մի վասն իմաստասիրութեան եւ մի վասն հաւատոց:

24. Առ վարդապետն Սարգիս, ի ժամանակի հաւանաց գրեաց ի մայրաքաղաքն Անի:

25. Պատասխանի Սարգսի վարդապետին:

26. Առ Անանիս քարեալ սակս անբայեւոյ աստակութեան:

27. Գանահայ գողմ յուղթ երկուցեալ ի հոսանիս Տողմոյ յաւաւոր անբայեւոյ:

28. Առ Անանիս հայրն Տիրուայ:

29. Առ երաժիշտն Գանիէլ:

30. Առ Գանիէլ յաղագս քնոյ:

31. Առ զնա իշխան որ խոստացեալ էր կաթմայ, եւ հեղապր առաքել զնա:

32. Յաղագս նկարագրութեան Սրբոյ Եկեղեցւոյն սրահն, գաւթի, գրեաց զայտօսիկ եւ սակս Մանիկեւոյ:

33. Առ մեծ որ խաբէութեամբ ջանաց եւ կեղծաւորէր:

34. Առ կարծեցեալ մեծ գիտնական, որ եւ յոյժ տգէտ գտեալ, եւ զգրիս արտաքին եւ զԱստուածաշունչ արտաքին մեկեր:

35. Նորին առ վստան վահրա՞ որքին իւր:

36. Նորին առ հեղաք ոմանս յաշակեացն որք ուսանին զիմաստասիրութիւն:

37. Առ Գաղիկ որդի Արամայ յաղագս գիտական կրօնաւորին Գրիգորի Հնձնաւոյ:

38. Առ Կիրակոս Եջն գողիք:

39. Առ մեծ որ իմաստասիրէր ոչ ուղղապէս:

40. Առ մեծ սարկաւադ Տեառն Պետրոսի, ի ժամանակի խաղմի խոսքանի ի վերայ յարուցեալ:

41. Յաղագս կրօնաւորի ուսմն, զոր Հապոհ անուանեն:

42. Առ Պրատեուս Պատրիկ եւ աշխարհազիր սակս բարեխոսութեան վաճառականին ուսման ի Մելիտիոյ Եւտափոլ անուն:
43. Առ Հայր Անանիայ:
44. Առ Հայր Աթանաս, յազաքս ոսկի մասնանշին:
45. Առ խրախանս Սյարաբազարացի եւ վարդապետը:
46. Առ վարդապետն Սարգիս:
47. Առ Եպիսկոպոսն Կարաբ, պատասխանի վանն երթալոյ նորա ի Ս. քաղաքն Աստուծոյ:
48. Յաւուրն ձմերայնոյ եղեալ ահագին որոտուն յամենանն ԱՏկի որ էր քաներորդ երրորդ, եւ զայսոսի գրեաց ի Գրիգոր Եպիսկոպոսն Մոկաց եւ Մանազկերտոյ սակս ելոյ եւս անձեռն սատակի:
49. Ի Գրիգոր Եպիսկոպոսն Մոկաց վանն շինուածեան գղկի եւ կանգնեցոյ մահաբանս:
50. Առ նոյն Եպիսկոպոսն Մոկաց վանն ահագին ցրտոյ եւ սառնամանեաց:
51. Պատասխանի թղթոյն Գազկայ որդոյն Աշոտայ, եկեալ վանն ոչինչ իրաց վայրապար գինի կրօնաւորաց սակս պարտուց ինչ նոցա ի գաւառն Տարօնոյ:
52. Առ Արքեպիսկոպոսն վանն ձկանց սուղ ինչ իմաստասիրեալ:
53. Առ աշակերտ իւր Եղիսէ Եպիսկոպոս Սեբասիոյ:
54. Առ Կիրակոս Յոյն զպրի:
55. Առ վարդապետն Սարգիս Առաքնորդ Ռիստին Սեանայ, քանի գրեալ էր Գազիկ առ վարդապետս այս եթէ եկեցն առ իս եւ ի միասին գրոց պատկերացուք:
56. Առ վարդապետն Սամուէլ, Առաքնորդ Վահն խնայ:
57. Առ կրօնաւոր խնատին, յորժամ վաճառեցաւ ծերն Սամուէլ:
58. Առ Հայրն Սրբոյ Կարապետին:
59. Առ նոյն Հայր Սրբոյ Կարապետին:
60. Առ վարդապետն Գեորգ սակս խնորոյ մեկնութեան մարգարէին Երեմիայի:
61. Առ սնն կրօնաւոր Գրիգոր անուն ի գեղջէ Ալլարերից:
62. Առ Եպիսկոպոսն Մոկաց եւ Մանազկերտի Պատասխանի թղթոյն միեկնութեան:
63. Առ Հայրն Սրբոյ Կարապետն Սարգիս, եւ առ այլ եղբայրս:
64. Պատասխանի Տեառն Պետրոսի Կաթողիկոսին Հայոց միեկնութեան թղթին:
65. Առ Արքեպիսկոպոսն է:
66. Առ Արքեպիսկոպոսն է:
67. Առ Եպիսկոպոսն Մոկաց եւ Մանազկերտոյ:
68. Առ Արքեպիսկոպոսն է:
69. Առ Տէր Գրիգոր եւ առ Արքեպիսկոպոսն Սաեփանոս:
70. Առ Արքեպիսկոպոսն:
71. Առ Հայրն Վարդայ:
72. Նորին առ սնն:
73. Առ Արքեպիսկոպոսն եւ առ Տէր Գրիգոր:
74. Առ Հնծային Գրիգոր Տէրէտէս:

75. Առ Տէր Գրիգոր:
76. Առ Հայրն Վարդապետին:
77. Առ Սարգիս Կառամարտիկ Տէրէտէս:
78. Առ Հնծային Գրիգոր Տէրէտէս, սակս որոյ ել ի վանաց եւ շրջաւ ի լեռան վարդայ:
79. Առ Հնծային Գրիգոր:
80. Առ Գրիգոր Հնծային Տէրէտէս:
81. Առ սնն կրօնաւոր:
- Գ. 1. Նորին Գրիգորի Փիլիսոփայի ներդրեան ի սուրբ խաչն Քրիստոսընկալ:
2. Նորին յաղագո խաչանշան գաւազանին, զոր ընծայեաց Տեառն Պետրոսն Հայոց Կաթողիկոսի, ասացեալ զխորհուրդ խաչին:
3. Հաղարտոցեան քերթուածը ի խնորոյ Մանուէլի Հաղարաւոյ, Հանդերձ յառաջաւորով, որուն սկիզբն է. «Ի չորեքհարւր եւ իննսուն եւ չորս թուականութեանս Հայոց (1045) լինելոյ իմ Գրիգորի Մագիստրոսի որդի Վասակայ...»:

Հ. Ի Ս Ա Վ Ա Ն Ս Ր Ա Պ Ո Ս Ա Ն
Միարամ Ամուսնեալ:

Ա Ջ Գ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Ր Ա Ն

Վանայ հարաւային զաւանդներն Նարեկանի-
Գաւալի-Մոկաց մէջտեղ ինկող Կարիստ զաւանդիկ
Պէրիկի գեղէն Տոռադի եւ Յակոբի ընթէն քաղուած
է այս դիցազնաւիպը, որիս լեզուին հարազատութեանը
կողմէ կընայ գերազանց համարուիլ ցարդ հրատարա-
կուած բոլոր «Վարդանանքներն» Տոռադի եւ Յակոբի, եր-
կուցինք աւագրագէտ, եւ իրենց քնաւայլին մէջ սնած
ու մեծցած՝ եւ իրենց անանմանիլ՝ պիտի կընան ծա-
ռայութիւն մը մատուցանել մեր աշխարհի բարբառին,
բերելով անոր մանաւանդ կենդանի, շրտտ, նկարագրն
ուժեղ ողբ, նշուածի եւ բացատրութեան:

Թուրքաց Հայաստանի մէջ, հոգեղոյս Սրուան-
տեանց Գարեգին Սրբազանն զատ ոչ ոք նետամուտ
եղեր է ցարդ Հայ ժողովրդական Դիցազնաւիպին,
որուն բազմաթիւ տարբերակները (variant) գտնւ
ստանեալ մը տարիէ ի վեր, մեր Ռուսայա եղբայր-
ներէն՝ անխոշ քանահայալներ: Սակայն անվիճելի է
թէ՝ Մասիսանց Տոռադի Դիցազնաւիպը Թուրքաց Հայ-
աստանի ծնունդն է. միայն թէ՝ փոխադրուել է Կով-
կասսայեան մէջ Վասպուրականցի եւ Տարսնցի զաղ-
թականներու կամ շրջիկ զգրատմանու միջոցով: Այս
հիմնակէտով տոյն «Վարդանանք»-ը իմ քաղած երկերը
(Սպարկերտու բարբառով) «Վարդանանք» յետոյ
կընայ ծառայել իբր լեզուաբանութեան վստահել յե-
շակէտ: Երկերը «Վարդանանք» սակայն, — առանձին
հատորով հրատարակելի — պիտի մնայ, կարծեմ,
գերազանց նմոյշ հարազատ հայ զաւանդաբարձի:

Զ.

Զ. Թ. 1 եւ 2 տպուած հետ մարդկայէն հրատ. Վե-
նետիկ, 1868, էջք 99: